

in the family education is found out. It is noted that teacher was convinced in increasing need of women's social status by means of studying and education.

Attention is accented on the fact that intellectual development is the basis for the healthy life. It is possible only through promoting physical and labour education. A. Stronin was sure that labour stimulates person to the beautiful life, that's why it is the basis of his esthetic development.

It is clarified that the conception of educational ideal in A. Stronin's heritage shows the agreement with the main principles of all-round and harmonious developed of the personality.

Keyword: Alexander Stronin, «ABC», concept of V. Zolotov, education, teaching, Sunday school, educational activity.

УДК [37.015.31:377]:37(09)

Г. Р. Лях, М. В. Карелін
ДВНЗ «Донбаський державний
педагогічний університет»

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІДЕЇ ТРУДОВОЇ ШКОЛИ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті показано зародження та розвиток ідеї трудової школи в історії педагогіки – від виникнення до її втілення у шкільну практику. Висвітлено думки прогресивних педагогів минулого щодо організації школи, її зв'язку з життям і виробництвом. Підкреслюється, що головне призначення школи полягає в тому, щоб підготувати дітей до життя і праці: навчити їх працювати, підготувати до участі в суспільному виробництві, озброїти учнів певними практичними вміннями й навичками, необхідними в побуті чи виробництві. Робиться висновок про те, що праця у трудовій школі виступає не тільки як засіб підготовки до праці, набуття професійних знань та вмінь, а, переважно, як засіб морального, фізичного, розумового виховання особистості школяра.

Ключові слова: трудова школа, трудовий принцип, дитяча праця, ручна праця, активність, діяльність, розвиток дитини, підготовка до праці.

Постановка проблеми. Споконвіку школа існувала як трудова, бо праця завжди була сенсом життя трудового народу. Вона завжди відгукувалася на запити суспільства, головною вимогою якого була підготовка свідомих громадян, здатних працювати та примножувати матеріальні й духовні багатства держави.

Головне призначення школи полягає в тому, щоб підготувати дітей до життя і праці: навчити їх працювати, підготувати до участі в суспільному виробництві, озброїти учнів певними практичними вміннями й навичками, необхідними в побуті чи на виробництві. З огляду на це суспільного значення набуває трудова підготовка підростаючого покоління, що передбачає теоретичну, практичну і психологічну готовність до праці. Крім цього, у процесі трудової підготовки в учнів формуються такі особистісні

риси характеру, як зосередженість, працелюбність, організованість, дисциплінованість, самодіяльність, вольові якості, а також розвиваються розумові здібності та вдосконалюються фізичні властивості. Усе це забезпечує зв'язок шкільного навчання з життєвими вимогами й виробничими потребами, формування в учнів певних практичних навичок, корисних для життя і майбутньої ділової активності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усі прогресивні педагоги минулого бачили школу саме як трудову. Ідеї трудової школи набули теоретичного осмислення ще в XVII–XVIII ст. У працях Я. А. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо містилося багато теоретичних положень про доцільність уведення праці до педагогічного процесу з метою повнішого розвитку особистості школяра. У XIX ст. ця ідея отримала більшого поширення у зв'язку з бурхливим розвитком промисловості й розвитком продуктивних сил у сільському господарстві. Так, у середині XIX ст. у Західній Європі, а в Україні – у другій половині XIX ст. розпочався рух за введення праці як навчального предмета у практику загальноосвітньої школи. Однією з провідних освітніх ідей К. Ушинського була думка про виняткове значення праці як вагомого чинника морального виховання людини, а також її психічного й фізичного розвитку.

Теоретичні засади трудової школи викладено у працях Г. Васьковича, Н. Константинова, Ф. Корольова, Є. Мединського, Ф. Паначина, А. Пискунова, З. Равкіна, Л. Синицького та ін. На сучасному етапі питання трудової школи розглядають у своїх працях Н. Дічек, Н. Гібадулліна, Л. Гриценко, В. Моргун та ін.

Метою статті є показати закономірну доцільність організації загальноосвітньої школи як трудової, яка не тільки формує практичні вміння та навички, необхідні для життя і праці, а й формує всебічно розвинену особистість.

Виклад основного матеріалу. Уперше ідею трудової школи було обґрунтовано представниками раннього утопічного соціалізму (Т. Мор, Т. Кампанелла), які у своїх проектах організації суспільства майбутнього передбачали участь усіх його членів у продуктивній праці. Звідси випливала їхня вимога підготовки дітей у навчальних закладах до праці, залучення їх до посильної трудової діяльності. Так, у школах Утопії діти готуються до майбутньої трудової діяльності: займаються землеробством, розвиваючи тим самим свої фізичні сили, і оволодівають яким-небудь ремеслом у ремісничих майстернях [10, с. 100]. Так само й у «Місті Сонця» діти вчать й одночасно ознайомлюються з працею дорослих, з

різноманітними ремеслами, потім у процесі навчання залучаються до різноманітних видів праці [6, 31–56]. Таким чином, Т. Мор і Т. Кампанелла висунули ідею поєднання навчання підростаючого покоління з підготовкою до майбутньої трудової діяльності. Утопічна у свій час, ця ідея виявилася дієздатною, що підтверджується всією історією школи й педагогіки.

У Нові часи ідея трудової школи набула розвитку в працях Я. А. Коменського. У своїй книзі «Велика дидактика» він виклав ідеї організації народної школи, одне із важливих завдань якої полягає, на його думку, у формуванні в дітей вміння працювати руками. Педагог виходив з того, що дитина за своєю природою істота діяльна, активна. «Діти, – писав Я. А. Коменський, – завжди що-небудь роблять і охоче роблять, а тому людині треба привчатися до творчої, ручної праці», «діти повсякчас охоче будують, ліплять, клеять із друзок, глини, дерева, камінчиків, картону будиночки тощо. Це зародок творчих будівельних робіт» [8, 240]. Звідси випливає висновок: слід розвивати природні нахили дітей до праці, до діяльності, їхні творчі здібності завдяки спеціально організованій праці. Крім цього, Я. А. Коменський зазначав, що діти повинні вивчити «ремесло взагалі», навчитися «найголовнішого з кожного виробництва» [8, 340, 347]. Це дало б можливість кожному учневі не тільки ознайомитися з сучасним їм виробництвом, а й виявити власні природні нахили, покликання й обрати свою життєву справу, яка б відповідала цьому покликанню. Отже, школа повинна бути трудовою, тобто готувати дітей до праці, яку великий педагог уважав основним засобом розвитку здібностей кожної дитини.

Англійський філософ і педагог Дж. Локк високо цінував ручну працю в процесі виховання особистості джентльмена, тобто людини нового, капіталістичного, суспільства. Як відомо, характерною особливістю його педагогічної системи є утилітаризм: головним принципом виховання він вважав принцип корисності. Проголосивши у своїй праці «Думки про виховання» гасло «Здоровий дух у здоровому тілі», на перше місце у вихованні педагог ставить фізичний розвиток джентльмена. І ручна праця тут виступає як необхідна умова цього розвитку. По-перше, праця на свіжому повітрі корисна для здоров'я, по-друге, знання ремесел може знадобитися діловій людині в її підприємницькій діяльності. Тому Дж. Локк радив вправляти дітей у теслярському, столярському, різьбярському ремеслах, садівництві й сільськогосподарській праці. Таким чином, Дж. Локк пропонував діяльне виховання, в якому праця виступала одним із засобів виховання [9, 190].

Французький просвітник XVIII століття Ж.-Ж. Руссо говорив про привчання дитини до праці як необхідну умову виховання вільної людини. Враховуючи діяльний, активний характер дитини, Ж.-Ж. Руссо закликав залучати її до сільськогосподарських робіт і різноманітних ремесел, убачаючи в цьому засіб забезпечення матеріальної незалежності людини, а також засіб розвитку розумових сил дитини, виховання в неї звички працювати. Він вважав, що, оволодівши знаннями, певними вміннями й навичками всіх ремесел, дитина стане більш незалежною й самостійною, що, у свою чергу, дасть їй можливість боротися за свою свободу [12].

Швейцарський педагог-демократ, теоретик народної школи Й. Г. Песталоцці вперше в історії педагогіки намагався практично реалізувати ідею трудової школи, об'єднавши навчання з працею дітей бідняків. Замислюючись над злидінням життям більшості населення, він дійшов висновку, що причиною цього було невміння людей господарювати, особливо в нових умовах становлення капіталізму. Тому він задумав педагогічний експеримент, сутність якого полягала в тому, щоб навчити збіднілих селян раціональним прийомам сільськогосподарської праці, а також підготувати їх до праці в мануфактурному виробництві.

До відкриття Нейгофського притулку Й. Г. Песталоцці підштовхнули так звані промислові школи, які наприкінці XVIII століття були досить поширені у Швейцарії, Чехії, Німеччині. У цих закладах діти отримували елементарні знання, релігійно-моральне виховання й за мізерну винагороду займалися прядінням, ткацтвом, плетінням мережива, виготовленням виробів зі шкіри, дерева тощо. Таким чином, практика промислових шкіл Швейцарії та інших європейських країн наштовхнула Й. Г. Песталоцці на думку про створення закладів, у яких навчання дітей сполучалося б із виробничою працею і, до того ж, існували на засадах самоокупності. У заснованому ним «закладі для бідних» у Нейгофі учні одержували необхідний мінімум загальноосвітніх знань і, працюючи в майстернях, готувалися до самостійної праці. Узагальнюючи свій досвід, Й. Г. Песталоцці писав, що праця сприяє розвитку розумових здібностей і творчої активності дітей, що завдяки поєднанню навчання з фізичною працею поліпшується моральний і фізичний стан учнів. Молодь підготовляється до праці й цим знаходить незалежність і свободу [11, 135].

Педагогічний експеримент у Нейгофі був складовою загальної програми покращання становища народу й долі селян. У Нейгофському притулку Й. Г. Песталоцці намагався втілити в життя свій ідеал народної школи, що готувала молоде покоління до життя, поєднуючи навчання учнів

з безпосередньою участю їх у виробничій праці. Вихованці Нейгофського притулку працювали в сільському господарстві, прядильній і ткацькій майстернях (під керівництвом трьох досвідчених прях). Разом із різнобічною трудовою підготовкою вихованці одержували деякі загальноосвітні знання й уміння (читання, письмо, лічба, спів). Такою самою була організація роботи учнів у промислових школах. Але, на відміну від них, Й. Г. Песталоцці ставив великі виховні завдання: розвивати фізичні й духовні сили, зміцнювати здоров'я, вчити мислити, виховувати працелюбність, скромність, витримку, повагу до людського достоїнства та інші моральні якості.

У Станці, де Й. Г. Песталоцці очолював державний дитячий заклад, він мав можливість розглядати працю вихованців з точки зору їх фізичної підготовки до праці і здатності заробляти на життя. Ним було зроблено цінне спостереження: поєднання навчання з працею повною мірою відповідає психології дітей, їх природному прагненню до діяльності [1, 354]. У Станці Й. Г. Песталоцці відмовився від механічного поєднання навчання з працею, шукаючи нові форми зв'язку між ними, що дозволяли розширити коло знань, які давалися дітям, і поглибити загальноосвітню підготовку. З'явилася й нова форма організації навчально-виховного процесу. Тепер праця дітей була відокремлена від навчання: з 6-ої до 8-ої години ранку – навчальні заняття, до 4-ої години дня – праця, з 4-ої до 8-ої годин вечора – навчальні заняття. Щоправда, Й. Г. Песталоцці не зміг здійснити свій задум у повному обсязі, але його короткочасна діяльність (грудень 1798 р. – червень 1799 р.) дозволила йому зробити важливий для педагогічної науки висновок про необхідність установавлення внутрішнього зв'язку між навчанням і працею.

Таким чином, Й. Г. Песталоцці висунув важливі ідеї: праця цілком відповідає природі дитини; вона є важливим чинником розумового, фізичного, морального виховання дітей; правильно організована праця готує дітей до життя, до участі в суспільному виробництві; праця дає можливість заробляти засоби існування. При цьому, чим краще працює людина, чим розумніше вона організує власну працю, тим більше вона заробляє, отже, і краще живе. Щоб розумно організувати свою працю, потрібно мати знання, як загальноосвітні, так і спеціальні. Звідси вимога поєднання навчання з працею дітей.

Прогресивні педагоги XIX ст. Й. Герbart, Ф. Фребель, Р. Оуен також усвідомлювали велике виховне значення ручної праці, вважаючи її чудовим засобом розумового розвитку учнів, формування характеру і зміцнення волі та фундаментом для підготовки до будь-якої діяльності в майбутньому.

Слід зазначити, що протягом століть досвід трудової школи залишався окремим явищем в історії шкільництва, і тільки у другій половині XIX століття ця ідея почала знаходити масову реалізацію.

Представники реформаторської педагогіки (А. Лай, Г. Кершенштейнер, Дж. Дьюї, Г. Шарельман) розглядали трудову школу як протилежність книжній школі. Так, критикуючи «стару» школу, Г. Кершенштейнер писав, що «методи пасивної наочності не відповідають душевному життю дитини» [7, 478]. А Дж. Дьюї відзначив типові риси «старої» освіти: пасивність, механічне скупчення дітей, одноманітність програми і методу [5, 491].

Психологічне обґрунтування школи ручної праці здійснив Г. Кершенштейнер. У своїй виховній системі він підкреслював роль праці як у навчальному процесі, так і у процесі виховання характеру. Теорія трудової школи Г. Кершенштейнера приділяла велику увагу трудовому, професійному вихованню й навчанню дітей з метою формування в них навичок старанності, добросовісності, високоякісної праці, виконання навичок безумовної слухняності й покори авторитету. Трудове навчання Г. Кершенштейнер також уважав важливим засобом вироблення в учнів прихильності до майбутньої професії, звички сприймати власну працю як внесок «у загальну справу процвітання держави». Визнаючи за «вище благо», за мету життя окремої людини державу, він уважав, що кожен громадянин має служити їй у міру своїх здібностей. При цьому він був переконаний, що держава найбільше потребує фахівців фізичної праці: рілників, фабричних робітників та ін. Значно в меншій кількості потрібні державі робітники інтелектуальної праці. Відповідно до цього мусить бути побудована й система освіти і виховання. Масова школа має готувати фахівців фізичної праці. У ній центральне місце посідає ручна праця як засіб практичної підготовки до життя. Для цього Г. Кершенштейнер радив, щоб при кожній школі були майстерні, лабораторії, кухні, сади, де кожна дитина могла знайти заняття відповідно до своїх здібностей та інтересів. Майстерні потрібні не тільки для того, щоб розвивати різні вміння, не для того, щоб діти навчилися стругати, пиляти, шити, ткати, а для того, щоб «виховати людей, які розуміли б мету і благо державного союзу і з вдячністю служили йому» [7, 483]. Таким чином, Г. Кершенштейнер вбачав у праці, перш за все, засіб виховання громадянина.

Трудову школу можна створити тільки тоді, коли прийняти цілу систему трудового виховання, яка ґрунтується на наукових даних про природу дитини. Відзначаючи активність як найпершу й найхарактернішу

особливість дитини, Дж. Дьюї писав: «Ми можемо керувати дитячою активністю, даючи їй роботу в певному напрямі, і, таким чином, можемо вести її до розумної мети, яка стоїть у кінці шляху, яким ми йдемо» [5, 493].

Отже, визнаючи педагогічну цінність дитячої праці, педагоги початку ХХ ст. вважали її основним засобом активізації процесу навчання, засобом розвитку фізичних, розумових і творчих сил учнів, універсальним засобом підготовки до життя. Тому реалізація трудового принципу виступала в діяльності реформаторів чи не найголовнішим фактором формування гармонійної особистості. Праця, вважали вони, формує найважливіші людські якості, внутрішню дисципліну, вчить долати перешкоди, розвиває акуратність, ретельність, творчі здібності, робить витривалим тіло, врівноважує нервову систему тощо. Основними видами праці у школі повинні стати: столярні, слюсарні та інші ремісничі, ручна побутова праця, польові роботи, художньо-естетична та спортивна діяльність.

Таким чином, уже на початку ХХ ст. у надрах реформаторської педагогіки сформувалася концепція трудової школи, представники якої виступали за створення школи, що поєднує освіту, етичне, естетичне й фізичне виховання з виробленням у дітей трудових умінь, з тими або іншими формами професійної орієнтації.

Більшість представників реформаторської педагогіки були прихильниками трудової школи, хоча саму працю учнів вони трактували по-різному. Одні (Є. Шенкендорф, Г. Шерер, Г. Данцер, О. Зейніг, К. Цируль, Н. Касаткін та К. Сент-Ілер, У. Цигнеус, К. Вудворд, С. Армстронг) вбачали сутність трудової школи в тому, щоб у навчальні плани ввести ручну працю як особливий навчальний предмет, а трудові вміння й навички, що учні набували на уроках з цього предмета, сприяли вивченню інших предметів. Інші (Г. Кершенштейнер) також розглядали працю як предмет і принцип навчання, та головною метою її вважали вироблення в дітей старанності, чесності, добросовісності та інших важливих якостей громадянина. Треті (О. Декролі, Дж. Дьюї, В. Лай, Г. Літц, А. Фер'єр, Г. Шарельман) трактували працю дітей широко і вбачали сутність трудової школи в різноманітній самостійній пізнавальній і художній діяльності учнів [2].

В Україну ідея трудової школи прийшла із Заходу. У Російській імперії, частиною якої була Україна, також були спроби організувати трудову школу. Однією з таких шкіл було Катеринославське початкове двокласне училище для дітей залізничників і приміської бідноти, відкрите з ініціативи інженера шляхів сполучення, начальника залізничних майстерень при станції Катеринослав П. І. Христиановича і його

однодумців, зокрема інженера П. Буланже [4]. У другій половині XIX – на початку XX у країні посилювався рух за впровадження праці як навчального предмета в загальноосвітні школи.

Трудовий (діяльний) принцип було покладено в основу створення єдиної школи в Українській Народній Республіці. Улітку 1917 р. спеціальна комісія «Товариства Шкільної Освіти» виробила план єдиної школи в Україні, який було розглянуто на II Всеукраїнському Вчительському з'їзді в серпні 1917 р. і став основою проекту єдиної школи. Розглядаючи проект єдиної школи в Україні, слід відзначити, що проектознавці брали до уваги найкращі зразки західноєвропейського шкільництва. Проект єдиної школи був відгомом тих педагогічних течій, що після світової війни з'явилися в Західній Європі.

На початку XX ст. в українських журналах «Світло», «Вільна українська школа» друкувалися статті українських педагогів, які інформували про нові педагогічні течії на Заході, у тому числі й трудову школу (наприклад, передмова до статті Вільгельма Ратя «Трудова школа та її розвиток у найближчому часі», 1916 р.; стаття М. Котляренка «Ручна праця в школі», 1918 р. та ін.) [3, 99–101]. Та, як зазначає С. Сірополко, українська влада не встигла втілити в життя проект єдиної школи.

Утім школа продовжувала розвиватися як трудова. Трудова семирічна школа в радянській Україні стала основним типом школи соціального виховання, щоправда вона дедалі більше набувала професійного ухилу: після доби НЕПу семирічні школи в містах стали набирати індустріальний ухил, перетворюючись на «фабрично-заводські семирічки» (ФЗС), а семирічки в сільських місцевостях почали набирати сільськогосподарський ухил, перетворюючись на агрономізовані семирічні школи. Крім цього, існував ще один тип трудової школи – школи селянської молоді, які мали ознайомлювати учнів із сільським господарством.

Висновки. Проведене дослідження свідчить про те, що прогресивні педагоги бачили школу саме як трудову. Вони обґрунтували, що трудова школа повинна синтезувати працю, розумову й фізичну, надаючи їй широкого загальноосвітнього характеру, гармонійно поєднуючи науку та життя, теорію та трудову практику, подібно тому, як праця і наука синтезовані в загальнокультурному житті й промисловості. При цьому праця у трудовій школі виступає не тільки як засіб підготовки до праці, набуття професійних знань і вмінь, а переважно як засіб морального, фізичного, розумового виховання особистості школяра.

Таким чином, представники гармонійного виховання підкреслювали, що трудова школа – це загальноосвітня школа, де у праці й за допомогою праці діти знайомляться з явищами й об'єктами живої та неживої природи та їх взаємодіями, із законами, що панують у ній, з науковими поясненнями цих законів. Трудовий принцип виховання – це принцип самодіяльності й активності учнів, самостійного дослідження й експериментування над предметами. Завдання трудової школи саме в тому й полягає, щоб у праці гармонійно розвивати всі сторони людських здібностей: розумові й технічні, фізичні та психічні, естетичні та моральні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антология педагогической мысли : В 3 т. – М. : Высш. шк., 1988. – Т. 1 : Прогрессивная зарубежная пед. мысль о трудовом воспитании и профессиональной подготовке / сост. К. И. Салимова, Г. Б. Корнетов. – 448 с.
2. Большая советская энциклопедия [Электронный ресурс]. – М. : Советская энциклопедия. 1969–1978. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/141452>.
3. Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.) / Григорій Васькович / з супровідним словом проф. доктора пед. наук А. Алексюка. – К. : Український вільний університет, 1996. – 360 с.
4. Дічек Н. Ідеї мануалізму у вітчизняній педагогіці: трудова школа П.Христиановича (1890 – близько 1912) [Електронний ресурс] / Наталія Дічек // Історико-педагогічний альманах : збірка наукових праць. – Умань, 2008. – 200 с. – Режим доступу : <http://politics.ellib.org.ua/pages-4704.html>.
5. Дьюи Д. Школа и общество / Джон Дьюї // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов] / сост. и авт. вводных статей А. И. Пискунов. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1981. – С. 490–501.
6. Кампанелла Т. Город Солнца / Т. Кампанелла. – М. : Изд-во Ан СССР, 1954. – 235 с.
7. Кершенштейнер Г. Школа будущего – школа работы / Георг Кершенштейнер // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов] / сост. и авт. вводных статей А. И. Пискунов. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1981. – С. 478–489.
8. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. / Ян Амос Коменский. – Т. 2. – М. : Педагогика, 1882. – 575 с.
9. Локк Дж. Мысли о воспитании / Джон Локк // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов] / сост. и авт. вводных статей А. И. Пискунов. – 2-е изд., перераб. – М. : Просвещение, 1981. – С. 163–194.
10. Мор Т. Утопия / Томас Мор. – М. : Изд-во АН СССР, 1989. – 300 с.
11. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения : В 3-х т. / Йоган Генріх Песталоцці. – Т. 1. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 720 с.
12. Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании / Жан-Жак Руссо. – М. : Тип. С. Селивановского, 1807. – Ч. 3. – 325 с.

РЕЗЮМЕ

Лях Г. Р., Карелин М. В. Становление и развитие идеи трудовой школы в истории педагогики.

В статье показано зарождение и развитие идеи трудовой школы в истории педагогики. Проанализированы мысли прогрессивных педагогов прошлого об организации школы, в основе которой лежит сочетание обучения с трудом детей. Подчеркивается, что главной задачей школы является подготовка детей к жизни и труду: научить работать, подготовить к участию в общественном производстве, вооружить учащихся определенными практическими умениями и навыками, необходимыми в быту или на производстве. Делается вывод о том, что труд в трудовой школе выступает не только как средство подготовки к труду, приобретения профессиональных знаний и умений, а прежде всего как средство нравственного, физического, умственного воспитания школьников.

Ключевые слова: трудовая школа, трудовой принцип, детский труд, ручной труд, активность, деятельность, развитие ребенка, подготовка к труду.

SUMMARY

Lyakh G., Karelin M. Formation and development of the idea of labour school in the history of pedagogic.

Formation of the idea of labour school in the history of Pedagogic is shown in the article. It is mentioned that for the first time this idea was substantiated by T. More and T. Campanella. Opinions of the progressive teachers of the past about organization of the school which combines education and child's labour are analyzed. There were a lot of theses about the expediency of introducing of labour into educational process in order to develop schoolchildren more completely in the works of Y. A. Komenski, J. Lokk, J.-J. Russo, I. H. Pestalozzy, F. Frebel, R. Owen. In the XIXth century this idea was practised on a large scale in the connection with rapid growth of industry and productive forces in agriculture. In the middle of the XIXth century in the West Europe and in the second half of the XIXth century in Ukraine the movement for introducing labour as a school subject into the educational process in general schools started. The theorists of labour school of the end of the XIXth – the beginning of the XXth centuries grounded the idea that the labour school had to combine intellectual work with manual labour and to join science and life, theory and practice. It is mentioned that in the beginning of the XXth century the concept of labour school was formed within the reformatory pedagogic. The idea of labour school came to Ukraine from the West. In the beginning of the XXth century the articles about the labour schools in the West were published in the Ukrainian magazines «Svitlo» and «Vilna Ukrain's'ka shkola» (Free Ukrainian School). Labour (active) principle formed the basis of the creation of the general labour school in the Ukrainian People's Republic (1917–1918). It is underlined that the main task of the school is preparation of children to the life and work that means teaching to work, preparation to participation in the public works, equipping pupils with practical skills which are necessary in the everyday life or in public works. Conclusion that labour in the labour school is not only the means of preparation to work and knowledge acquisition but first of all the means of moral, physical and intellectual education of schoolchildren is made. It is proved that the basis of the school education must be the combination of studies and children's labour. Labour principle means pupils' self-activity, independent study and experimentation on objects. The aim of the labour school is just to develop all person's skills (intellectual, technical, physical, mental, aesthetic and moral) harmoniously in labour.

Key words: labour school, labour principle, children's work, manual labour, activity, development of a child, preparation to work.